

«Наша ніва» намі адзначаны наступныя выразы з відавымі і мэтавымі адносінамі: ды гэтак завела перш замену тавароў на тавары, а пасья і акуратны гандэль на грошы [4, с. 20], У нас блізка ўсюды кожны гаспадар гадуе пень-другі табакі самасейкі на свой ужытак [4, с. 26].

Такім чынам, зафіксаваныя ў навуковых тэкстах выразы з'яўляюцца адметнымі для беларускай літаратурнай мовы. Хаця некаторыя канструкцыі ўжываюцца і ў польскай мове (*цяпець на, трывалы на*), тым не менш прыназоўнік *на* ўжываецца і ў іншых выразях з шырокім спектрам сінтаксічных функцый, асабліва з абстрактнымі назоўнікамі (*патрэба на мяса, прыбылі на капітал, пазычка на працэнты*). Прадстаўленыя канструкцыі не пашыраны ў сучаснай літаратурнай мове, што яшчэ раз пацвяржае думку даследчыкаў, аб адметнасці перыяду 1920-х для развіцця беларускай літаратурнай мовы [2, с. 6].

Прыведзеныя прыклады могуць сведчыць на карысць выпрацоўкі адметных для літаратурнай мовы сінтаксічных канструкцый. Варта ўстанавіць, ці атрымае вызначаная тэндэнцыя далейшае развіццё ў беларускай мове на працягу наступнага дзесяцігоддзя – 1930-х.

1. Гісторыя беларускай літаратурнай мовы: у 2-х т. Т. 2 / І. І. Крамко, А. К. Юрэвіч, А. І. Яновіч. Мінск, 1968.

2. Запрудскі С. М. Беларускае мовазнаўства і развіццё беларускай літаратурнай мовы: 1920–1930-я гады. Мінск, 2013.

3. Мова «Нашай нівы». Семантыка. Стылістыка / Пад. рэд. В. П. Лемцюговай. Мінск, 2014.

4. Наша Ніва. Першая беларуская газета з рысункамі. Выпуск 4. 1911 г. Факсімільнае выданьне. Мінск, 2003.

5. Очерки истории научного стиля русского литературного языка XVIII–XX вв. / Под ред. Кожиной М. Н. Т. 1. Развитие научного стиля в аспекте функционирования языковых единиц различных уровней. Ч. 1. Пермь, 1994.

6. Плотнікаў Б. А. Кароткая гісторыя беларускай мовы і мовазнаўства. Вучэбны дапаможнік. Мінск, 2002.

7. Шакун Л. М. Гісторыя беларускай літаратурнай мовы: Вучэбн дапаможнік для філал. фак. ВНУ. Мінск, 1984.

8. Шуба П. П. Тлумачальны слоўнік беларускіх прыназоўнікаў. Мінск, 1993.

В. У. Пахірка,

аспірантка кафедры гісторыі беларускай мовы БДУ

Аб этымалогіі некаторых германізмаў у беларускіх загадках (на матэрыяле «Зборніка беларускіх прыказак» І. І. Насовіча)

Лексічны склад мовы належыць да найбольш зменлівай яе часткі, якая апэратыўна рэагуе на ўсе змены, што адбываюцца ў грамадстве, у тым ліку і за кошт кантактаў паміж прадстаўнікамі розных народаў і этнасаў. Дзякуючы нарматыўнай базе мовы адбываецца графічная, марфалагічная, фанетычная адаптацыя запазычанняў, якія паступова пачынаюць уваходзіць у штодзённы

ўжытак носьбітаў мовы. Многія з гэтых слоў першапачаткова зафіксаваліся ў вусным маўленні, прайшлі своеасаблівую апрабачку ў народных песнях, прыказках, прымаўках і загадках. Запазычанні з розных еўрапейскіх моў, асабліва з нямецкай [4], сталі неад’емнай часткай лексічнага складу беларускай мовы ў розных яе разнавіднасцях, аказалі ўплыў на развіццё ўласнай лексічнай базы, часта стымулюючы паскораны працэс папаўнення яе новымі адзінкамі і словаўтваральнымі мадэлямі [2, с. 129].

Для адлюстравання найбольш тыповага шляху пранікнення германізмаў у фальклор беларусаў, намі вылучаны некалькі загадак, у склад якіх уваходзяць германізмы. Крыніцай фактычнага матэрыялу стаў «Зборнік беларускіх прыказак» І. І. Насовіча, апублікаваны ў 1867 г. У ім прыводзяцца не толькі прыказкі, прымаўкі, прыгаворкі і скорогаворкі, але і 130 загадак, якія служаць выдатным узорам народнай кемлівасці [3]. Як сведчаць назіранні, іншамоўныя адзінкі ў гэты час не проста механічна ўваходзілі ў сістэму беларускай мовы, а прыста-соўваліся да яе на ўсіх узроўнях [5, с. 63]. Звернемся да канкрэтных прыкладаў.

Стыдзіць паненка на ганку и клупаець поганку. – Дзьвіца вяжеть чулокъ [3, с. 203].

Слова *ганак* у сучаснай беларускай мове мае значэнне ‘прыбудова перад уваходам у дом у выглядзе пляцоўкі з прыступкамі’ [6]. Паводле этымалагічнага слоўніка гэтае слова было запазычана ў беларускую мову з нямецкай пры пасрэдніцтве польскай мовы [8]. У польскай мове слова ўжываецца ў форме *ganek* са значэннямі: 1) а) флігель перад уваходам у дом; ганак, веранда; б) невялікая тэраса на верхнім паверсе з паручнем, балкон; в) хор для спевакоў або аркестра ў царкве або банкетнай зале; ложа; г) калідор, галерэя; 2) вузкі падземны пераход у шахце; 3) выступ; 4) платформа на выхадзе з доменнай печы; 5) галерэя, калідор, зроблены для таго, каб усталяваць міну [12]. Як беларускі этымалагічны слоўнік, так і польскі крыніцай запазычання лічаць нямецкае слова *Gang* (дакладней с.-в.-ням. *ganc*). Назоўнік мужчынскага роду *Gang* у нямецкай мове выкарыстоўваецца ў наступных значэннях: 1) спосаб перамяшчэння; 2) хадзьба на адлегласці (з канкрэтнай мэтай); 3) бесперапынны рух, праца апарата, машына і г. д.; 4) ход, развіццё (гісторыі, думкі і г. д.); 5) раздзел, партыя ў баявых відах спорту; 6) скорасці на каробцы перадач у транспартных сродках; 7) шлях сярод дрэў, кустоў; 8) запоўненая рудой ці мінераламі жыла або расколіна ў скале; 9) адна страва ў паслядоўнасці страў [9]. Слова назіраецца ў старажытнаверхнямецкай мове з VIII ст. як дзеяслоўны абстрактны назоўнік агульнагерманскага дзеяслова *gangan* і ў гэты час азначае ў разнастайных выразях працэс хадзьбы, перамяшчэння, але таксама і месца прызначэння [10].

Лециць птахъ черезъ Божжій дахъ и говориць: Боже, Боже! тутъ моя сила гориць. – Пчела, церковь и восковыя свѣчи [3, с.200].

Лексема *дах* выкарыстоўваецца для абазначэння наступных паняццяў: 1) верхняя частка будынка, якая пакрывае яго і засцерагае ад дажджу, ветру і пад.; 2) пра дом, жыллё, прытулак [6]. Слова таксама пранікла ў беларускую мову праз польскую, а крыніцай запазычання выступіла нямецкае *Dach*

(а дакладней с.-в.-ням. *dach*) [8]. Польскае *dach* мае два значэнні: 1) верхняе пакрыццё будынка, якое абараняе яе ад ападкаў; 2) вобразна пра дом, хатнюю гаспадарку [12]. Згодна з этымалагічным слоўнікам у польскую мову слова *dach* пранікае ў XIV ст., калі яно было запазычана з нямецкай мовы [1]. Назоўнік ніякага роду *Dach* у сучаснай нямецкай мове выкарыстоўваецца для абазначэння наступных паняццяў: 1) верхняя частка хаты, будынка, якая мае плоскую гарызантальнай паверхню, будуюцца з чарапічных ці зробленых з іншага матэрыялу (дрэва) частак, з'яднаных пад пэўным вуглом; 2) верхняе вечка аўтамабіля; 3) ахоўная канструкцыя ад сонца, дажджу; 4) горная парода, якая ляжыць непасрэдна над пластам [9]. У старажытнаверхнямецкай мове гэтае слова мела форму *thah* са значэннем 'вечка, хата, пакрыццё' і зафіксавана ў крыніцах IX ст., у гэтым значэнні яно і пачало пранікаць у суседнія мовы [10].

Въ маленькомъ горшечку кашка смаиненькая. – Орѣхъ [3, с.198].

У беларускую мову слова *смак* было запазычана праз польскую з ст.-в.-ням. *gismac* [7]. Паводле тлумачальнага слоўніка гэта слова мае два значэнні: 1) адчуванне, якое ўзнікае ў выніку раздражнення слізістай абалонкі языка рознымі рэчывамі; здольнасць успрымаць такое адчуванне – адно з пяці знешніх пачуццяў; 2) задавальненне, ахвота [6]. З улікам польскага пасрэдніцтва ў працэсе запазычвання слова, прааналізуем семантыку і этымалогію польскага *smak*. Яно мае наступныя значэнні: 1) пачуццё, якое дазваляе адрозніваць пэўныя ўласцівасці спажытай ежы; 2) уласцівасць рэчаў, у асноўным ядомых, якія ўздзейнічаюць на пачуццё густу; 3) задавальненне, якое чалавек атрымлівае ад ежы ці пітва; 4) густ да нечага; 5) пачуццё прыгажосці, гармоніі і элігантнасці; 6) самае каштоўнае, самае цікавае ў пэўнай рэчы; 7) прыправа для ежы, пітва, і г. д., якая надае ім характэрную ўласцівасць; 8) адвар з морквы, мяса ці костак для супу [12]. Слова *smak* у польскай мове пачынае ўжывацца ўжо з пачатку XVI ст. [1]. Сучасная форма старажытнаверхнямецкага *gismac* – гэта назоўнік мужчынскага роду *Geschmack* са значэннямі: 1) тое, што чалавек успрымае пачуццём смаку; смакавая характарыстыка стравы; 2) магчымасць пакаштаваць; пачуццё смаку; 3) магчымасць даць рэчы эстэтычную адзнаку, яе знешні выгляд, эстэтычныя асаблівасці; 4) суб'ектыўнае меркаванне аб тым, што здаецца прыгожым або прыемным; 5) тактоўнасць, добры тон; 6) пах [9]. Слова *gismac* датуецца каля 1000 года, тады яно мела значэнне 'пах, смак, пачуццё смаку'. Значэнне 'пах, водар' зараз характэрна толькі для верхнямецкіх дыялектаў [10].

Зъ земли встала, хатою стала, да хозяинъ въ ей не живець; а начнець отворяць хату, то разбираець ее по шмату. – Копна хлѣбная или стѣнная [3, с. 199].

Слова *шмат* у значэнні 'абрываць, адарваны кавалак чаго-небудзь' было запазычана таксама пры пасрэдніцтве польскай мовы [6; 7]. Так, у польскай мове гэта слова набыло значэнне 'значная частка якой-небудзь паверхні або тэрыторыі; кавалак' [12]. Узыходзіць да нова-в.-ням. *Schnat*, цяпер з'яўляецца назоўнікам жаночага роду і мае два значэнні: 1) адрэзаны малады парастак; 2) мяжа (поля) [9]. Этымалогія нямецкага слова была апісана братамі Грым,

якія крыніцай назоўнікаў *schnat, schnatte* лічылі сярэдневерхнянемецкія *snate, snatte* са значэннем ‘паласа, рубец, рэзаная рана, след ад раны’ [11].

Не хвора, а всё стогнецъ, ходзючи, не поцерыла ничего, а усё шукаецъ. – Свинья [3, с. 201].

Дзеяслоў *шукаць* выкарыстоўваецца для абазначэння: 1) старацца знайсці, выявіць (скрытае, схаванае, згубленае); 2) займацца пошукамі, старацца даведацца пра наяўнасць, месцазнаходжанне каго-небудзь, чаго-небудзь; 3) прабівацца, рабіць праход, выйсце адкуль-небудзь; 4) дабівацца, патрабаваць чаго-небудзь, старацца атрымаць што-небудзь; 5) імкнуцца, крочыць да чаго-небудзь новага, перадавога, больш дасканаллага [6]. Слова трапіла ў беларускую мову праз пасрэдніцтва польскай мовы, дзе яно мае форму *szukać* са значэннямі: 1) праверыць, дзе хто-небудзь ці што-н. (як правіла, у многіх месцах); імкнуцца знайсці што-небудзь; 2) імкнуцца, намагацца [12]. Беларускае і польскае словы ўзыходзяць да ст.-в.-ням. *suochen* [1; 7]. Сучасная форма гэтага дзеяслова *suchen*, ён мае наступныя значэнні: 1) імкнуцца нешта знайсці, што было страчана; 2) імкнуцца атрымаць тое, што здаецца неабходным; 3) імкнуцца даведацца пра нешта, дадумаць, адкрываць, даведацца; 4) намагацца, імкнуцца да дасягнення канкрэтнай мэты; жадаць рэалізацыі нечага [9]. Слова ў форме *suohhen* узнікла ў старажытнаверхнянемецкай мове ў VIII ст. у значэнні ‘высочваць, набліжацца, імкнуцца’. Слова *suchen* таксама з’яўляецца часткай мовы паляўнічых, дзе яно захавала сваё першапачатковае значэнне ‘высочваць’ [10].

Наяўнасць германізмаў у фальклорных запісах XIX ст. сведчыць аб паступовым насычэнні мовы іншамоўнымі запазычаннямі, якія засвойваліся народнымі гаворкамі, пашыралі і ўдасканальвалі словаўтваральныя магчымасці беларускай мовы.

1. Брюкнер А. Этимологический словарь польского языка. Варшава, 1974.
2. Галай В. М. Асаблівасці функцыянавання запазычанняў у гаворках Брэстчыны // Беларускае слова: дыялектнае і запазычанае: зборнік арт. па матэр. навук. чытан., прысв. пам. дацэнта Е. С. Мяцельскай (Мінск, 26–27 красавіка 2011 г.). Мінск, 2011. С. 129–130.
3. Насовіч І. І. Зборнік беларускіх прыказак. СПб., 1874.
4. Пахірка В. У. Тэматычны склад германізмаў у мове беларускіх святочных песень (на матэрыяле зборніка «Беларускія песні» І. Насовіча) // Мова і літаратура: Матэр. 72-й навук. канф. студ. і аспір. філал. ф-та БДУ (Мінск, 28 крас. 2015 г.). Мінск, 2015. С. 97–99.
5. Рэдзько В. І. Запазычанні ў «Слоўніку беларускай мовы» І. І. Насовіча і ў «Слоўніку мовы “Нашай нівы”»: семантычная пераемнасць // Спадчына Івана Насовіча і беларускае мовазнаўства: Матэр. навук. чытанняў, прысв. 220-годдзю з дня нарадж. І. І. Насовіча (Мінск, 18 лютага 2008 г.). Мінск, 2008. С. 62–67.
6. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы: У 5 т. (6 кн.). Мінск, 1977–1984.
7. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка: В 4-х т. Москва, 1986.
8. Этымалагічны слоўнік беларускай мовы. Т. 1–13. Мінск, 1978–2010.
9. Der Duden in zwölf Bänden. B. 1–12. Mannheim, Leipzig, Wien, Zürich, 2006.
10. Digitale Wörterbuch der deutschen Sprache des 20. Jahrhunderts (DWDS) / Berlin-Brandenburgischen Akademie der Wissenschaften [Электронны рэсурс]. Рэжым доступу: <http://www.dwds.de/> (дата доступу: 10.12.2015).
11. Grimm J., Grimm W. Deutsches Wörterbuch: 32 B. Leipzig, 1854–1961.
12. Słownik języka polskiego / Pod red. W. Doroszewskiego. T. 1–11. Warszawa, 1958–1973.